

A NÉVTAN HELYE A NYELVTUDOMÁNYBAN, TUDOMÁNYKÖZI KAPCSOLATAI, NÉVELMÉLET

ANGYAL LÁSZLÓ

Bél Mátyás Egyetem, Humán Tudományok Kara, Hungarisztika Tanszék,
Besztercebánya
Katedra Hungaristiky
Fakulta humanitných vied
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 40, Banská Bystrica, 974 01
brugus@freemail.hu

Kivonat: Alábbi dolgozatomban arra keresem a választ, hogy hol van a helye a korszerűen művelt névtudománynak, az onomasztikának a nyelvészeti diszciplínák rendszerében. A névtan helyét illetően elég sok megközelítési forma és szemléletmód jellemezte a kutatók magatartását. A névtan művelői szerint önálló tudománynak számít. A névtan kutatási tárgya a tulajdonnév. Ennek a definiálása azonban számtalan problémát vet föl, hiszen a különböző nyelvek eltérő módon jelölhetik az egyes nyelvtani kategóriákat. A tulajdonnevek jelentős részében elhomályosul az eredeti jelentéstartalom. Mivel a földrajzi nevek jelentős része köznévi előzményre vezethető vissza, így léteznie kellett egy köztes, átmeneti sávnak is.

Kulcsszavak: tulajdonnév, névelmélet, helynevek, megnevezés, nyelvi rendszer

Bevezetés

Helyesen vélekedik Mező András, aki akkor tekint egy tudományt önállóvá, ha pontosan körülhatárolt tárgya és vizsgálati célja van körülhatárolható módszerekkel (Mező 1981: 88). Kiefer Ferenc akadémikus alapvetően filológiai tudománynak tartja. Megközelítésében körvonalazódik a névtan logikai-filozófiai jellege. A nevek nyelvészeti interpretálását használati szabályaik elemzésével identifikálja (Kiefer 2000: 160). Vörös Ferenc újkeletű tudománynak tekinti, amely nem több mint hetven éves. Ugyancsak ezen a véleményen van Hoffmann István is, aki szerint a modern értelemben vett, önálló tudománynak is tekintett névtan a magyar tudományosságban bő fél évszázados múltra tekinthet vissza (Hoffmann 2003: 17). A névtannak ez az önállósulási folyamata együtt járt a nevek vizsgálatának kiszélesedésével, és mind a tudományos eredmények, mind a tudomány struktúrája terén valóban jelentős változásokat hozott. Az első névtani tanszéket a francia Albert Dauzat professzor szervezte meg Párizsban 1939-ben (Vörös 2006).

Vörös helyesen állapítja meg, hogy ha egy tudományterület autonómiájáról beszélünk, meg kell húzni annak a határait. A névtan esetében nagyon nehéz kijelölni ezt a mezsgyét. Tanulmányában párhuzamot von a szintaxis és a névtan között, hisz a mondat definíciója is számos problémát szül, ennek ellenére a mondat jelenségét sokoldalúan lehet vizsgálni. A mondattan példájából kiindulva a névtani jelenségeket is több oldalról lehet megközelíteni, annak ellenére, hogy a névtan tárgya a tulajdonnév, amelynek nincs pontos definíciója. Egy tudomány önállósága mellett szólnak azok az érvek, hogy az adott

tudományterületen kutatások folynak, azokról konferenciákat, tanácskozásokat tartanak, periodikák, kézikönyvek, konferenciakötetek jelennek meg. A magyar nyelvtudományban számos nyelvészünk végzett névtani kutatásokat (Melich János, Bárczi Géza, Kniezsa István, Pais Dezső, Mező András, Kiss Lajos stb.). Véleményem szerint a névtan ma már nem csupán nyelvészeti diszciplína, mivel olyan holdudvara alakult ki, hogy a legintegrálibb ága lett a nyelvtudománynak, ennél fogva értelmezése, tárgyköre is a legtágabban értelmezendő.

1. A névtan mint interdiszciplináris tudomány

A névtan a nyelvtudomány nagy rendszerén belül annak a diszciplináris tudománycsoportnak egyik lényeges eleme, ága, amelyet a nyelv szókincstana, a lexikológia foglal egységbe, s amely a szó felépítésének alapelveit és tanulmányozásának módozatait vizsgálja (Máté 1993: 229). Leginkább a lexikológia két részterülete érintkezik a névtan tudományterületével, nevezetesen a szűkebben értelmezett lexikológia, az etimológia és az onomasziológia. Máté Jakab indokoltan jegyzi meg, hogy a névtan legalább olyan mértékben differenciálódott az évtizedek folyamán, mint a lexikológia, amellyel rokonságot mutat (Máté 1993: 229). A névtan a nyelvi rendszer minden szegmensével érintkezésben van: a hangoktól kezdve egészen a nyelv legmagasabb szintjéig. A hang- és alaktani változások éppúgy érinthetik a neveket, mint a szókincs bármely részét. Minden eddigi kutatásom esetében par excellence módon gyűjtöttem össze a helységneveket, mivel egy régió földrajzinév-rendszerének leírásánál integrálni kell azoknak a tudományterületeknek az eredményeit, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a szóban forgó területhez. A frazeológia, amely valamely nyelv vagy nyelvcsoporthoz állandósult szókapcsolatait, frazeológiai egységeit vizsgálja, szerves része annak a tudományegyesületnek, amely a lexikológia körül csoportosítható. A névtan szintén elhelyezhető ebben a tudománycsoportban. Máté elkülöníti a megnevezés és a jelentés aktusát a nyelvtudományban. A megnevezett két jelenséget két tudományos diszciplína, a szemasziológia és az onomasziológia vizsgálja. Ugyanakkor az is kitűnik, hogy Máté a lexikológia alfajának tekinti a névtant, és nem érzi ellentmondásnak azt, hogy róla mint önálló tudományágról beszélnek, holott az a terület, amelynek alágaként besorolta, a lexikológia, korántsem tűndökölhet az önállóságnak akkora fényében. Az onomasziológiai kutatás öncélúan halad a fogalomtól a szavakkal történő megnevezés felé. Megállapíthatjuk, hogy az indokoltan tekinthető rokonságok ellenére a megnevezés tudománya, a névtan nagy mértékben differenciálódott az évtizedek folyamán, úgy, mint maga a lexikológia. A névtan kutatási célja függvényében két ágra szakad: a személyneveket vizsgáló antroponímia és a földrajzi nevekkal foglalkozó toponímia ágára. Utóbbiba, a névtan terjeszkedésének, átértékelődésének köszönhetően ma már beletartozik a hidronímia is, tehát a vizes területek (folyók, tavak, tengerek) neveit kutató névtani altudomány is. Ennek szélesebb művelődési ágazata a szláv helynévkutatásban bontakozott ki. A névtani vizsgálódások az esetek többségében diakrón jellegűek, de lehetnek leíró szempontúak is. Kutatásomban mindkét szempontot érvényesítem. Továbbá szem előtt tartom a névtan integralitását is, amely abban gyökerezik, hogy egy régió földrajzinév-készletének tanulmányozásakor nemcsak a nyelvészet, hanem a történettudomány különböző ágainak (településtörténet, nyelvföldrajz) adatait is meg kell vizsgálni a kutatónak. Természetesen fordított helyzet is előállhat, amikor a történész fordul a névtan irányába kutatásai során. Itt szeretném leszögezni, hogy a névtan is nyelvészet. A

tulajdonnevek kutatása nagy hagyományokkal rendelkezik a magyar nyelvészetben. A problematikával talán a legmarkánsabban Várnai Judit Szilvia foglalkozik. Vizsgálja a tulajdonnevet a nyelvben és a nyelvészetben. Munkájában (*Bárhogy nevezzük...*) elsősorban a magyarországi névelméleti írások lényeges vonásait igyekszik bemutatni. A névhez mint metanyelvi kérdéshez közelít, és helyesen állapítja meg, hogy magának a *name* ('név') szónak olyan genealógiája van, mely egészen addig a nyelvcsaládig vezethető vissza, melynek az angol az egyik leszármazottja, vagy talán még messzebb. A görög *ónoma*, a latin *namo* is az előzményének tekintendő. A tulajdonnévre mint nyelvi univerzáléra tekint, amely tehát nem tekinthető nyelvspecifikus jelenségnek. Foglalkozik a tulajdonnevekkel mint nem formális rendszerrel, a tulajdonnév alaki sajátosságaival és grammatikai viselkedésével. Tanulmányának mintegy konklúziójaként fogalmazza meg, hogy a tulajdonnévnek az egyedítés a sajátos feladata, megjelöl, de nincs mellékesen általánosító jelentése, vagyis van denotátuma, de nincs konnotációja (Várnai 2005: 17; ld. még: Hajdú 2003: 130). Sebestyén Árpád „A tulajdonnevek jelentéstanához” című munkájában a tulajdonnevet identifikáló funkcióval ruházza föl (Sebestyén 1970: 305). Antal László a nevet a jelviszony hármasságába helyezi, s megállapítja, hogy a név jel (Antal 1978: 12). Tanulságosnak tekinthetjük J. Soltész Katalin azon kérdését, miszerint „Hol van még olyan szófaji kategória, amelynek vizsgálata önálló tudományággá fejlődött?” (J. Soltész 1979: 24). Igen provokatív Barabás András–Kálmán. C. György–Nádasdy Ádám tanulmánya, amely azt is megkérdőjelezi, hogy van-e egyáltalán a magyarban tulajdonnév (Barabás–Kálmán–Nádasdy 1977: 55). A névtant a megismerés oldaláról közelíti meg Papp László, aki két szaktudomány felől mutat rá a névtan tárgyára (Papp 1970: 28). Szerinte a névtudomány az igazságtudományokhoz és a valóságtudományokhoz közelít. A legáltalánosabb valóságtartalmakat Fabó Kinga fogalmazza meg, aki szerint a névtannak helye van a társadalomtudományok között, ugyanakkor fontos hangsúlyozni nyelvészeti beágyazódását, hiszen a tárgya a tulajdonnév: mint nyelvi jel (Fabó 1979). Juhász Dezső szerint a névtan legnagyobb szelete mégiscsak a nyelvtudomány területére esik, annak eszköztárával vizsgálható. A szerző ugyanakkor nagy elkeseredettségének ad hangot egy egységes névtani bibliográfia hiányának ügyében. A névtanra mint magyarságtudományra tekint. Hoffmann István szerint a névkutatás jellegzetesen nemzeti keretek között folyó tudományos tevékenység, amely az utóbbi évtizedekben az egyik legdinamikusabban fejlődő magyarságtudományi diszciplínának bizonyult. Szerinte a tulajdonnevekhez vagy még általánosabban a névproblémához sokféle tudománynak van, lehet köze. Ez abból következik, hogy a név nyelvi jelenség, s a nyelv mint az emberi nem egyik jellegzetes specifikuma, sokféle vizsgálódás tárgya lehet (Hoffmann 2003: 17).

2. A névtan dualisztikus felfogása

Nem elhanyagolható Hegedűs Attila véleménye sem, aki szerint a névtant a kettősség skálájával jellemezhetjük: a névteremtés és a névalkalmazás dualisztikus felfogásával (Hegedűs 1997: 8). A névtan értelmezése ma már kellőképpen rugalmasnak mondható ahhoz, hogy megállapítsuk: a névtudomány integralitása mellett a tudományterület interdiszciplinaritásáról is beszélhetünk. Kálmán Béla „A nevek világa” című könyvében, amelyet a névtan egyik alapművének tekintek, a tulajdonnév egyénítési funkcióját jelöli meg szemben a köznév általánosító funkciójával. Szerinte a tulajdonnév mindezek ellenére nem válik el mindig élesen a köznevektől. Szükségszerű lenne a névtanban értekezni a tulajdonnevek köznevesüléséről is. Tanulmányként mérlegelhető azon megállapítása, mely

szerint a tulajdonnevek nem alkotnak nyelvi rendszert (Kálmán 1989: 12). A névtan másik alapművének Hajdú Mihály „Magyar tulajdonnevek” című monográfiáját tekintem. A szerző benne általánosít: szerinte minden tulajdonnév közsóból alakult, de a közsői jelentés és a jelölt közt ma már nincs feltétlenül összefüggés. A tulajdonnév és a köznévi határára helyezi azokat a nyelvtani eseteket, amikor a közsők tulajdonnevesülnek vagy sokszor érzelmi indíttatásból tulajdonnévként fogunk fel köznévi alakulatokat (Hajdú 1994: 7–8). A fentiekből élesen kirajzolódik Hegedűs és Hajdú a tulajdonnév szemléletéről alkotott véleménykülönbsége, ti. Hegedűs nem fogadja el Hajdú azon nézetét, hogy a tulajdonnév szövegkontextus nélkül, eredeti alakban, nominativusban is képes egyértelmű azonosításra. Ebből is következik, hogy már régen kilépett a nyelvtudomány medréből, és számos, eddig számára idegennek tűnő területtel érintkezik. Manapság beszélhetünk a névtudomány és az irodalomtudomány házasságáról is (lásd irodalmi névadás). A textológia számára sem lehet közömbös a névtan, hiszen a név a szöveg viszonylatában sem elhanyagolható nyelvi jelenség. A művelődéstörténet szinte minden ága segítségül hívja a névtant. Segédtudományi szerepe azonban már a múlté, hiszen adekvát kutatási módszerekkel dolgozik. Fontos, hogy érdemei alapján a történettudomány szorgos szolgálóleányát ha nem is a történeti tudományok királynőjévé, de legalább az udvarhölgyek egyikévé tegyék. Benkő Loránd is elismerően szól a névtan nyelvtudományban betöltött helyéről. Szerinte a névtudomány mind nemzetközi méretekben, mind nálunk hagyományaiban tudománytörténeti időkbe visszanyúló és ma is igen széles keretekben művelt diszciplína. „A névtudomány ugyanis – talán túlzás nélkül állítható – a társadalomtudományok között az egyik legszélesebb érintkezési felületű és legkomplexebb tudományág. Komplexitása és tág interdiszciplináris jellege mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy benne az anyaggyűjtésen túlmutató, érdembeli feldolgozó, elemző tevékenységnek a színvonalas és eredményes végzéséhez – az éppen munkába vett tematika jellegének változó függvényében – számos tudományágban való jártasság kívánthatik meg. Mert igaz ugyan az, hogy a névtudomány alapvetően nyelvészeti stúdium, hiszen nyelvi jeleket vizsgál.” (Benkő 1997: 1).

3. A névtan és a történettudomány

Györffy György véleménye szerint a nyelvészet és a történettudomány „legalábbis egyenrangúan veszi ki részét” a nevek vizsgálatából (Györffy 1972: 311). Kijelentése úgy értelmezhető, hogy a történész feltárja a forrásokat, a névtanos pedig megfejtja a neveket, megvizsgálja nyelvi formájukat. Az idézett dolgozatokból tanulságként mindenképpen leszűrhető, hogy a névtan önálló tudományként kezelhető a nyelvtudományon belül abban az esetben, ha a tulajdonnévre mint nyelvi jelre tekintünk, amely eltér a köznevektől. Ellenkező esetben a léte indokolatlan a nyelvi rendszerben. Véleményem szerint, ha a nyelv rendszerezhető, akkor a tulajdonnevek ennek elemeiként részei kell, hogy legyenek a nyelvi rendszernek.

A dinamikus fejlődésről hivatalos dokumentumok is szólnak. Az MTA Nyelvtudományi Bizottságának a magyar nyelvtudomány helyzetéről 1998-ban összeállított jelentése az alábbiakat fogalmazta meg: „A XX. századi magyar nyelvtudomány nagy hagyományú, világszínvonalon művelt területe a tulajdonnevek kutatása. Az utóbbi években e területen is további fellendülést figyelhattunk meg, amelyet a terület minősített kutatóinak egyre növekvő száma bizonyít, és amelyhez kiemelkedő egyéni teljesítmények kötődnek” (Hoffmann 2002: 11).

Összegzés

Hoffmannal egyetemben megállapíthatom, hogy a jelenkori *onomasztika* nyelvtudományunknak az egyik legdinamikusabban fejlődő, értékes eredményeket felmutató területe. Számos részterületén azonban lemaradás mutatkozik. Hiányzik ezen kívül a névtan történetét áttekintő tudománytörténeti összefoglalás, s időszerűnek tűnik egy névtani terminológiai szótár elkészítése is. A tudományterület nagy hiányosságokat mutat föl a kézikönyvek, tudománytörténeti összegzések terén is. Egyetlen válogatott névtani bibliográfiai szintézisről van tudomásom, melyet Hlavacska Edit és Tóth Valéria készített el (2001). Ezt leszámítva szükséges lenne elkészíteni az elért eredményeket felvázoló egységes szemléletű bibliográfiát. Mindezen hiányosságok ellenére a névtan a nyelvtudomány talán legvirágzóbb, legfejlődőbb, legperspektivikusabb ágazatának tekinthető.

Irodalom

- Antal László 1978. *A jelentés világa*. Budapest: Gondolat
- Barabás András – Kálmán C. György – Nádasdy Ádám 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév? *Nyelvtudományi Közlemények* 79. évf. 135–155.
- Benkő Loránd 1997. Névtudományunk. In: (B. Gergely Piroska–Hajdú Mihály szerk.) *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 209. szám. Budapest–Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 5–9.
- Fabó Kinga 1979. A névtan helye a társadalomtudományok között. *Névtani Értesítő*. 2: 3–6.
- Györffy György 1970. A helynevek és a történettudomány. *Nyelvtudományi Értekezések*. 89: 196–200.
- Hajdú Mihály 1994. *Magyar tulajdonnevek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hajdú Mihály 2003. *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hegedűs Attila 1999. *Mi a tulajdonnév?* *Névtani Értesítő*. 19: 5–8.
- Hoffmann István 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hoffmann István 2002. A magyar névkutatás az ezredfordulón. In: Hoffmann István – Juhász Dezső – Péntek János (szerk.) *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemléle., Előadások az 5. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Jyväskylä–Debrecen 9–22.
- Hoffmann István 2003. *Magyar helynévkutatás története (1958–2002)*. Debrecen: Országos Tudományos Kutatási Alap.
- Kálmán Béla 1989. *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentésméletek*. Budapest: Corvina
- Máté Jakab 1993. A névtudomány helye a nyelvészeti diszciplínák rendszerében. *Névtani Értesítő* 15: 228–232.
- Mező András 1982. *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Budapest.
- Papp László 1970. Névtudomány és nyelvtudomány. In: Kázmér Miklós – Végh József (szerk.). *Névtudományi előadások*. Nyelvtudományi értekezések 70. Budapest : Akadémiai Kiadó 26–32.
- Sebestyén Árpád 1970. A tulajdonnevek jelentéséhez. In: Kázmér Miklós – Végh József (szerk.). *Névtudományi előadások*. Nyelvtudományi értekezések 70. Budapest. Akadémiai Kiadó 302–307.

-
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Várnai J. Szilvia 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben*.
Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányához XLII. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Vörös Ferenc (szerk.) 2006. *Vallanak a neveink a múltról és jelenről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Konstantin Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.